

Imre Sándor alelnöksége az Országos Közoktatási Tanácsban II. Navigare necesse est – lapok az OKT 1943–1944. évi dokumentumaiból

Donáth Péter*

DOI: 10.21549/NTNY.38.2022.3.5

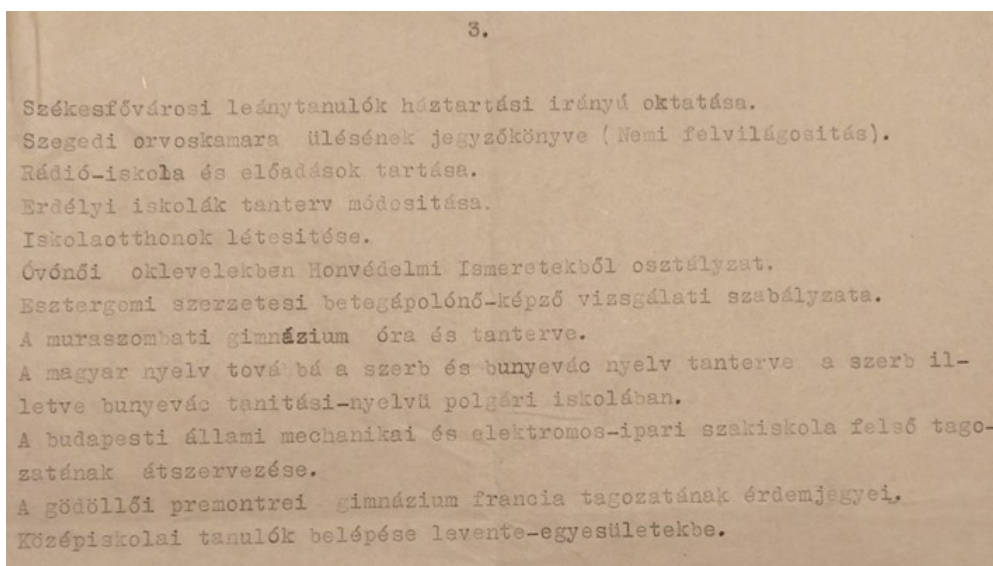
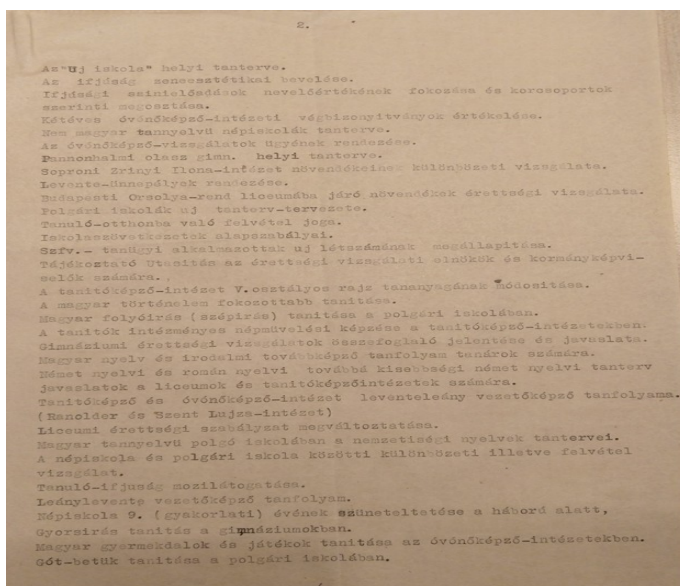
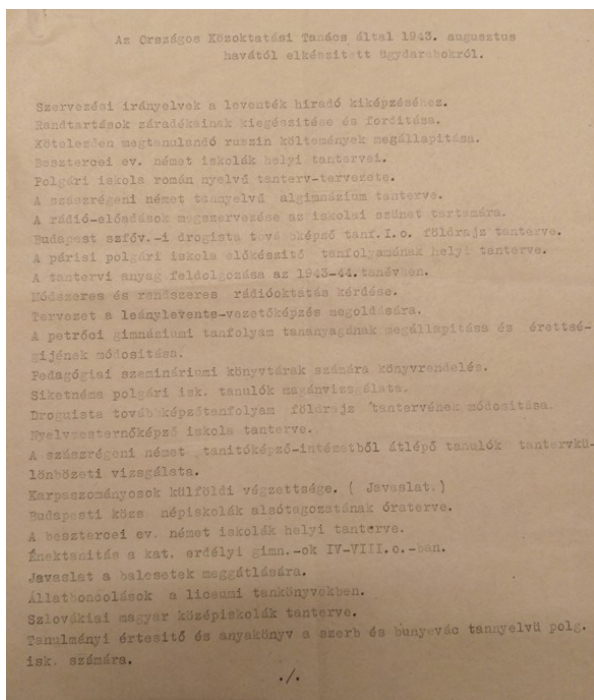
A Neveléstudomány két egymást követő számában megjelenő dokumentatív elbeszélő tanulmányunk az Országos Közoktatási Tanácsnak (OKT) egy a neveléstudományban, neveléstörténetben alig ismert időszakáról szolgál nagyrészt eddig ismeretlen vagy feledésbe merült forrásokkal. A második részben betekintést nyújtunk az OKT mindennapjaiba, azokba a témákba, melyekkel az utolsó háborús évek folyamán foglalkoztak: a polgári iskola új tantervével, a műszaki pályákra készülő gimnáziumi felkészítésével, az ötéves tanítóképzés kényszerű visszaállításának tervével, az óvodai neveléssel, a pedagógusok háborús helyzetről való tájékoztatásával, a leánylevente-vezetőképzéssel s a nemzetiségi oktatással. Képet kaphatunk az OKT tényleges pedagógiai vezetőjének, Imre Sándornak, valamint munkatársainak, Alszeghy Zsoltnak és Kovács Máténak erőfeszítéseiről az oktatás-nevelés körülményeinek védelme s az iskolák militarizálásának elhárítása érdekében.

Kulcsszavak: Országos Közoktatási Tanács, Imre Sándor, Alszeghy Zsolt, Kovács Máté, polgári iskola, gimnázium, leánylevente, iskolák a II. világháború alatt

Az ingoványos gondolatkísérlet helyett talán célszerűbb szűkös és hiányos forrásaink segítségével olvasóink számára felvillantani, hogy vajon mivel is foglalkoztak az OKT munkatársai s szakmai vezetőjük, Imre Sándor 1943 és 1944 nyara között. Egy 1944 augusztusában készült összesítés két és fél gépelt oldal terjedelemben sorolta fel az 1943 augusztusától „az OKT által elkészített ügdarabokat”.¹

* Történész, DSc, professor emeritus, ELTE TÓK, Társadalomtudományi Tanszék, donathpeter48@gmail.com

1. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. (Másolatukat lásd alább!)

1. kép: Az OKT által 1943–1944 nyara között elkészített ügydarabok jegyzéke²

Az itt felsorolt ügyek nagy részéről – a rendelkezésünkre álló dossziében – a rájuk vonatkozó listán vagy az OKT munkatársainak Imre Sándorral folytatott levelezésén kívül semmiféle további információ nem áll rendelkezésünkre. Amiért mégis közreadtuk: a felsorolás képet ad az OKT szerteágazó tevékenységéről, arról, hogy annak nagy része rutinjellegű volt.

Az ügyvezető alelnök vagy igazgató, esetleg a Tanács irodájának más munkatársai megküldték véleményezésre a folyamatban lévő ügyek anyagait Imre Sándornak, aki az esetek többségében megjegyzéseket, kiegészítéseket, javításokat írt azokra, majd visszaküldte őket az irodába. Annak anyagai – jelenleg úgy tűnik – nem maradtak fenn, így az ilyen ügyekről alig van információnk. A rendelkezésünkre álló anyag jelentős része Imre

2. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944.

Sándor kézzel vagy géppel írt fogalmazványaiból, gyakran egészen rövid feljegyzéseiből, az általa fontosabbnak ítélt – többször el sem küldött – levelek fogalmazványaiból áll, illetve Alszeghy Zsolt, Kovács Máté és mások hozzá írt egyes leveleiből. Akadnak feljegyzések arról is, hogy Imre Sándor milyen ügyekben lépett fel kezdeményezően.

A valamelyest rekonstruálható ügyek túlnyomó többségéről elmondható: az 1945. évi történelmi cezúra miatt érdemi befolyást nem, vagy alig gyakorolhattak az oktatás világára. Szembeötlően ilyen volt – ahogy a fentiekben idézett Bassola Zoltán levélből tudható – az OKT elé kerülő ügyek közül a VKM által legfontosabbnak ítélt, az 1927. évi XII. törvénycikkben szabályozott polgári iskola tantervének és utasításának ügye. Imre Sándort Szinyei Merse Jenő miniszter már 1943. március 4-én felkérte, hogy véleményezze a polgári fiú- és leányiskolák Tanterv és Útmutatás tervezetét „főleg abból a szempontból, hogy ez a Tanterv a magyar ifjúság hazafias szellemében való nevelése szempontjából megfelel-e ennek az iskolatípusnak”.³

Az akkor még az OKT-n kívül álló Imre Sándor március 12-én válaszolt a miniszternek. Részletekbe menő válasza mellett megjegyezte: „a polgári fiú és leányiskolák tantervéhez csak akkor tudnék alaposan hozzászólni, ha tudnám, miért van éppen most szükség a tanterv módosítására, és ha az Útmutatások is kezemben volnának. (...) Nem hallgathatom el azonban a kétségemet: vajon miért van szükség erre éppen most, és alkalmas-e ez az idő az új tanterv kiadására? Nem hasonlítottam össze a most érvényessel. Ha nincs lényeges változtatás, akkor az új nem jogosult; a netalán szükséges részletmódosítást a tanárképzés útján meg lehetne tenni. Ha pedig főbenjáró változás szükségét érzik a tervezők, azt kevésbé bizonytalan időre kellene halasztani.”⁴

Kétkedő megjegyzéseit figyelmen kívül hagyták, ezért kezdeményezte a körülmények tisztázását. 1943. december 18-án feljegyezte: „OKT körkérdés a polgári iskolákhoz: mi hatását látják a 8 osztályos népiskola szervezésének? Részletesen ki kell dolgozni a kérdést és a begyűlt feleleteket feldolgozni. De kivel? – javaslat a polgári iskolai ügyosztályhoz.”⁵

Nem tudni, hogy sor került-e ilyen körkérdésre, s annak kiértékelésére. Ám a polgári iskolai tanterv ügye haladt tovább a maga útján. 1944. január 10-én Kovács Máté megküldte Imrének „a polgári iskolai új óraterv és tanterv előzményeire és tisztázatlan problémáira vonatkozó tájékoztatást”, a témának szentelt január 13-i értekezleten való részvételt kérve. Imre Sándor vezette a tanácskozást, s azon feljegyzéseket is készített. Mellette az anyagban megtalálható a tisztázásra szoruló kérdések listája és a kérdés történetéről egy január 8-i összefoglalás. A szintén megőrzött tantárgyakra vonatkozó tervezeteken Imre Sándor több-kevesebb megjegyzése olvasható. Akad egy 1944. február 18-i szakértői vélemény is a tantervről s egy meghívó Imre Sándornak 1944. március 10-re, az Országos Gazdasági Szakoktatási Tanács Tanulmányi Bizottságának ülésére. Ehhez Imre Kovács Mátétól a természetismeret tárgy átdolgozott tervét kérte március 3-ig.⁶

1944. június 18-án Alszeghy Zsolt OKT ügyvezető alelnöke Imre Sándorhoz intézett levelében arról elmélkedett, hogy a várható általános iskolaszervezeti változások mellett vajon értelme lenne-e a polgári iskola új tanterve kiadásának? „Szerény véleményem szerint: igen! Okaim: 1. nem szabad az 1927-ben hozott törvény megvalósítását tovább halasztani, hacsak a törvényt a törvényhozás meg nem változtatja. 2. Az új tervben is szerepnie kell ilyenféle típusnak is gazdasági és ipari ággal. Az új polgári iskola tehát bizonyos mértékben az új terv megvalósításának előkészítése és próbája. 3. Az új terv törvénybe iktatása és kidolgozása, majd évenként való életbelép-

3. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Szinyei Merse Jenő miniszter 1943. március 3-i felkérő levelében.

4. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Imre Sándor 1943. március 12-i válaszána fogalmazványában. (Kiemelés tőlem – D. P.)

5. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Imre Sándor 1943. december 18-i kézzel írt feljegyzésében.

6. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Kovács Máté 1944. január 10-i levelében s a mellette a témával kapcsolatban őrzött dokumentumokban.

tetése bőven enged időt ennek az új polgári iskolai tantervnek az életbeléptetésére és kipróbálására. 4. Az új polgári iskola ellen (...) azzal vetettek eddig gátat, hogy erre a polgári iskoláknak nincs kellő felszerelése. Ha most a tanterv életbeléptetése ezt a felszerelést lassanként megadja, ez a felszerelés az új terv egyik – és legáltalánosabb – típus-fokára nagyon jól felhasználható.”⁷

Időközben Imre Sándor véleménye is változhatott. Erre utal, hogy Alszeghy Zsolt június 23-i levelében megköszönte: az időközben a miniszter és az államtitkár részvételével tartott OKT ülésen, melyen Imre Sándor elnökölt, az új polgári iskolai tanterv mellett érvelt.⁸ Tudható az is, hogy amikor Imre Sándor augusztus elején találkozott az Egyetemi Nyomda vezetőjével, érdeklődött nála az ehhez szükséges új tankönyvek megjelentetésének lehetőségéről.⁹ Ám nemcsak a nyomda vezetőjének negatív válasza kedvetleníthette el az akkor már az új tantervet szorgalmazó idős professzort. Kovács Máté 1944. augusztus 28-i levelében közölte: a VKM-ben a tanterv kiadásával kapcsolatban „jogi nehézségek merültek fel”.¹⁰ A csak a témával foglalkozó neveléstörténeteseknek érdekes anyagból kiderülhet: a 8 osztályos általános iskola bevezetése során vajon felhasználtak-e bármit is az 1943–1944-ben a felső tagozatos korosztály számára készült tantervekből?

Ugyanez a kérdés felvethető a *műszaki pályákra készülők gimnáziumi felkészítésével* összefüggő akkoriban készült javaslattal kapcsolatban is. Imre Sándor programbeszédében is utalt e problémára, s műegyetemi professzorként szorgalmazta is annak megoldását. 1944. február 2-án reflektált az e tárgyban az OKT-hoz benyújtott javaslatokra:

„Az OKT 4/1944. sz. ügyiratához. Az egyidőben keletkezett két előterjesztés, a debreceni állami gimnáziumé, és a Műegyetem Tanácsáé, egymástól teljesen függetlenül mutat rá, ugyanarra a hiányra. Az ügyosztályok nagyon érdekes és becses hozzászólása egyszerű nézetnyilvánításon túlmenően fejtegeti a kérdésben kétségtelenül meglévő *elvi* alapot. A Tanács előadója szintén így nézi az ügyet, történeti alapot ad az egésznek, esetleges nagyobb művelődéspolitikai következményekre figyelmeztet. Lényegében sem az ügyosztályok véleménye, sem a Tanács előadói javaslata nem utasítja el a felmerült kérdés jogosultságát. (...)

De a mai időt (...) a nagyszabású módosításra, még az ügyosztály javasolta mérsékelt terjedelemben sem merném felhasználni. Ilyesmihez nyugalom kell, mert a lehetőséget kihasználni csak teljesen zavartalanul működő tanároknak lehet. Az eredményt nyomról-nyomra megfigyelni és alaposan megítélni csak szintén nyugodtan dolgozó felügyelet tudhatja. Ma erre biztosítékot nem látok. (...)

E percben *nincs* szó erről a legnagyobb kérdésről, hanem csupán két, egymáshoz közel lévő kérés teljesíthetőségéről. Ezért ezt tartom helyesnek:

1. A mai gimnáziumi törvény véget akart vetni a keletkezésekor tagadhatatlan zavarnak, s törvényes alakban megvalósította az »egységes középiskola« addig ki nem próbált gondolatát. Ugyanígy történelmi tény az is, hogy *az aggodalmakat nem tudta elhallgattatni. A törvény alkotója is látta éppen a műszaki felsőbb tanulmányok megalapozásának bizonyos hézagait, s ezért előre gondoskodott arról, hogy ezek némi pótlása a törvényes egység lényeges megbontása nélkül lehetséges legyen.* Ez a közvetlen előzmény.
2. Jogi szempontból pusztán arról van szó, hogy az 1934: XI. tc. végrehajtási utasítása 28.§ 3. bekezdésében adott lehetőség alkalmaztassék. Ez nem jelenti olyan nagy jelentőségű megbontását a törvénynek, amilyentől a Tanács előadója tart, nem ad módot a többi tantárgy képviselőinek hasonló igények érvé-

7. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Alszeghy Zsolt 1944. június 18-i levelében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

8. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Alszeghy Zsolt 1944. június 23-i levelében. Kovács Máté 1944. július 11-i levelében tudatta Imre Sándorral, hogy a következő heti ülésen a polgári iskolai tanárképzésről és a polgári iskola egyéb problémáiról tárgyalnak majd. (RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944.)

9. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Imre Sándor 1944. augusztus 23-i levelében.

10. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Kovács Máté 1944. augusztus 28-i levelében.

nyesítésére. (...) Nem lehet a reáliskolai típus felelevenítésére szolgáló első lépésnek sem tekinteni, mert nem az alsó, hanem a felső osztályok tervét kell így módosítani, s új törvény nélkül egyebet nem is lehet.

3. A két beadvány kiindulópontja és érvelése nem azonos. A miniszteri rendelkezésben a *Műegyetemi Tanács* kérését kellene alapul venni. (...) Hangsúlyozni való, hogy 1. a helyi tanterv megmarad azon az alapon, hogy a gimnázium általánosan művelő intézmény, tehát nem szakiskola. 2. A kiadandó engedély kísérlet-jellegű, azaz bizonyos számú évekre szól, s akkor a gondosan gyűjtött tapasztalatok szerint állandósítható vagy visszavonható. 3. Csak olyan városban lehetséges ahol több gimnázium van, tehát valóban mód lehet arra, hogy a felismert hajlam szerint válasszanak a tanulók. 4. Az állami gimnázium legyen a kísérlet helye, hogy a szülők részéről a választásnak ne legyen esetleg felekezeti alapú akadály, és a szükséges tanárokról is könnyebb legyen gondoskodni. (...) (Budapesten, nagyvárosokban mihamarabb).¹¹

Véleménye nyomán 1944. február 28-án Kovács Máté megküldte Imre Sándornak „a gimnáziumi természettudományi felső tagozat ügyiratait”¹² az elkészített javaslat-tervezettel. Professzor Uram kiegészítése után majd aláírás végett újra elküldeném. Csatolom egyben az ipari leányközépiskola új tanterv-tervezetét, amelyet az előadó mindjárt sokszorosítva küldött be, és amit már az iparoktatási szakosztálynak ki is adtunk tárgyalásra. Nagyon megköszönném, ha a mellékelt példányt Méltóságod megjegyzéseivel visszakaphatnám.”

Ezekből látható: Imre Sándor – ahogy korábban – 1944-ben is fontosnak tartotta a klasszikus gimnáziumok mellett a gyakorlati irányú középiskolák fejlesztését. Ám a június 24-i kimutatásban ez a téma is az OKT által előterjesztett, de döntést nem nyert ügyek között szerepelt. Augusztus 28-án pedig, amikor az OKT ügyvezetői a VKM-ben személyesen felkeresték az ügyosztályokat az ily módon elakadt ügyekkel kapcsolatban, közölték: „a gimnázium természettudományos tagozatával” kapcsolatban „az elvi döntés a Tanács javaslata szerint megtörtént, de a részletek tekintetében még bizonyos további tanácsadásra lesz szükség”.¹³

A kezdeményezéseikkel kapcsolatos minisztériumi reakcióknak is szerepe lehetett abban, hogy – a Magyarország német megszállását követő héten – Imre Sándor kétszer is nekilátott a Kelemen Krizosztomnak címzett újabb lemondása megfogalmazásának. Az első, datálatlan szövegben olvashatjuk:

„Nagyméltóságú Elnök Úr! Kérem, méltóztassék tudomásul venni, hogy Szinyei Merse Jenő miniszter úr távozása következtében az OKT alelnöki tisztségéről felmentésemet kértem. A kinevezést a volt miniszter úr személyes bizalmának jeleként fogadtam el, abban a reményben, hogy amennyire az alelnökség ezt megengedi a köznevelés ügyének szolgálatára lehetek. E reménységemben Nagyméltóságod és az ügyvezető alelnök úr megtisztelő jóindulata megerősített. Úgy tapasztalom azonban, hogy a minisztérium nem segíti, hanem bizonyára akaratlannal nehezíti a Tanács elnökségének egyértelmű törekvését. Ezért a lemondáshoz már nagyon közel voltam a beállított változás előtt is. Lehagolt már a nevelési ügyosztály váratlan megszüntetése is, de azt reméltem, hogy a decemberi teljes ülésen tartott előadásomban kifejezeteket mégis sikerül megvalósítani. Csakhamar megértetem azonban, hogy az ott élesen hangsúlyozott köznevelési egységért semmit sem tehetek” – írta félbeszakadt szövegében Imre Sándor.

Március 26-án újra nekikezdett a szöveg megfogalmazásának. Ebből a fogalmazványból csak a korábbi szöveg kiegészítését tartalmazó részt ajánljuk olvasóink figyelmébe:

11. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Imre Sándor 1944. február 3-i véleménye kézzel írt és gépelt változatban. (Kiemelés nagyrészt tőlem – D. P.)

12. Elsősorban a műszaki egyetemhez szükséges vegytan és az ábrázoló geometria tárgyak bevezetéséről volt szó.

13. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Kovács Máté 1944. augusztus 28-i levelében.

„Már a nevelésügyi ügyosztály felosztatása, majd kevéssel a teljes ülésen elhangzott előadásom után – a kifejezett elvi álláspontommal ellentétben – a népművelési intézet megalkotása,¹⁴ egyes ügyosztályoknak a Tanács megállapításaival nem egyező, azok érvényesülését akadályozó magatartása, a Tanács szervezeti szabályzatában a feladatnak a javaslatától eltérő megállapítása, legutóbb az iskolák további működésével kapcsolatban, az elnökségem alatt a Tanács elnökségével és a minisztérium valamennyi ügyosztálya képviselőinek egyetértésével kialakult javaslat mellőzésével a középfokú iskolák teljes bizonytalanságban hagyása – mind azt mutatja, hogy nincs meg a lehetősége a minisztériummal való megnyugtató együttműködésnek. Éppen arra készültem, hogy mindezek miatt személyes előterjesztést tegyek. Ezt a volt miniszter úr távozása lehetetlenné és feleslegessé tette. Minthogy alelnökké nagyméltóságú Elnök Úr javaslatára neveztettem ki, nem mellőzhetem ezt a híradást, s különösen igaz köszönetem kifejezését a nagyon jó érzésekkel tapasztalt bizalomért” – írta Imre Sándor. Majd utóbb ráírta „Nem írtam meg [helyesebben: nem küldte el] Alszeghy Zsolt kívánságából.”¹⁵

Az újabb – tudomásunk szerint utolsó előtti – el nem küldött lemondó levele egyrészt arról tanúskodik, hogy Imre Sándor következetesen ragaszkodott ahhoz, hogy egy „pedagógiai gondolkodó” nem vehet részt a napi politikában. Bármennyire is valószínű, hogy a német megszállásnak komoly része lehetett abban, hogy Imre Sándor úgy érezhette: „betelt a pohár”, ezt semmiképp sem deklarálhatta politikai-egzisztenciális kockázat, és hangoztatott elvei megsértése nélkül.

Így a Szinyei Merse Jenő által történt kinevezésre való hivatkozás nagy valószínűséggel csak formális eljárás volt Imre Sándor részéről a valódi lemondási motívum egy részének homályban hagyására. Ebben lényegében követte a hivatalos magyar politikát, mely Horthy Miklós kormányzó helyén maradása révén az alkotmányos folytonosság látszatát keltette akkor, amikor a tényleges hatalom jelentős része már a birodalmi megbízott Edmund Veessenmayer,¹⁶ illetve a német megszálló erők parancsnokai kezében volt. Lemondólevelében a miniszterváltásra hivatkozott, s arra, hogy a VKM olyan – általa felsorolt – intézkedéseket fogantatosít, amelyek akadályozzák őt az OKT teljes ülésén 1943. december 4-én deklarált programja megvalósításában. Az OKT szabályzatában – a korábbiaknak megfelelően – az iskolai oktatásra-nevelésre korlátozták a testület feladatait, s a népművelés külön szervezetének kiépítése irányába tettek lépéseket. Az egységes köznevelés, nemzetnevelés célja felé közeledés így megvalósíthatatlannak tűnt Imre számára. Márpedig ennek reményében vállalta az alelnöki megbízatást.

Alszeghy Zsolt Imrét a lemondástól visszatartó érveit nem ismerjük. Vélhetően a professzor úr szakértelmének nélkülözhetetlen voltára, felelősségérzetére apellálhatott, esetleg arra, hogy helyette a Sztójay-kormány egy, a németekhez lojális alelnököt nevezhetne ki. Az sem kizárt, hogy napokon belül tudomást szerzett arról, hogy a hozzá tisztelettel és barátsággal viszonyuló országgyűlési képviselő, Mester Miklós¹⁷ lehet/lesz a VKM új államtitkára (Mester, 2012, pp. 238-240; Zsindely, 2021, p. 519). Bárhogy is történt, Imre Sándor maradt az OKT alelnöke.

14. A VKM 10.100/1943. számú rendelete az Országos Iskolán-kívüli Népművelési Intézet létesítéséről és szervezetének megállapításáról a Hivatalos Közlöny 41. évf. 1. számban jelent meg 1944. január 1-jén. (1-2.) Lásd ennek háttéréhez: A balatonkesei..., 1943. 244-247.; Bisztray Gy. 1943. 255-266.

15. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Imre Sándor kézzel írt márciusi levéltervezetei. (Kiemelések tőlem – D. P.)

16. Edmund Veessenmayer (1904–1977) közgazdász, a Harmadik Birodalom diplomatája, a náci párt és az SS magas rangú tagja, aki a birodalom nagykövete és teljhatalmú megbízottja volt Magyarországon 1944-ben. A Wehrmachtön kívül minden itt állomásozó német erő (például a Gestapo) fölött rendelkezhetett.

17. Mester Miklós (1906–1989) történész, politikus, országgyűlési képviselő, 1944-ben VKM államtitkár.

Ahogy decemberi programbeszédében hangzott: nyitott volt az egyes szakterületek jobbtó javaslataira is. Erről tanúskodik egy 1944. április 2-i feljegyzésének fogalmazványa, melynek végleges változatát elküldte az OKT irodájának.

„Mellékelten küldöm a következőket:

1. A Dunamenti Óvókör munkálata a *kisdednevelés korszerűsítése* érdekében. Ha a kisdednevelés kérdésre sor kerül, *Héjj Erzsébet* székesfehérvári óvónőt be kell vonni a munkába. Ez a tervzet is az ő munkája. Sok híve van, lelkesen dolgoznak, ismeri a szükségletet és a közvéleményt.¹⁸
2. Nagy Zoltán: *Szövetkezeti ismeretek kézikönyve* (Kolozsvár, 1943)

Dr. Mester Miklós képviselő juttatta hozzám, a Tanács számára. Ezt a kérdést is komolynak tartom, s jónak látnám a tárgyalását. De az egész szövetkezeti ügy iskolai értékesítését úgy kell megfogni is, végrehajtani is, hogy a Diákaptár mozgalomnak kára ne legyen belőle, hanem annak felhasználásával történjék.

3. [Kihúzza: Régen van nálam *Vajkai Éva Júlia*¹⁹ tervezete a munkáslányok nevelésére vonatkozóan.²⁰ Ezeket is mellékelem, mert sok *becses gondolat van bennük*, s ha volna a láthatáron a kérdésben szakértő, vele foglalkozó ember, fel kellene ezeket használni. De nem tudom, hogy kire tartozik ez az ügy a minisztériumban? Úgy látom, hogy senkire, mert nincs nevelésügyi osztály. Pedig fontos kérdés az ifjúság züllésének megelőzése érdekében. Vidéken is növekszik a veszedelem. Legutóbb a székesfehérvári törvényszék állapította meg, hogy feltűnően növekszik a fiatalok bűnözők száma... Nagyon jó lenne, ha az OKT valamit kezdeményezne ebben az irányban, ha nem a mellékelt tervek alapján is. Ámbár ezek a legtapasztaltabb emberektől erednek, csak hogy az angol (nemzetközi) gyermekmentő szövetség támogatásával, ezért most aligha volna célszerű az ő bevonásával fogni a kérdéshez. Ezt ti jobban tudjátok.]

[A kihúzott rész helyett ezt írta Imre Sándor:] *A decemberi teljes ülésen szoltam is az ifjúság zülléséről!* Újabban ezt mind súlyosabbnak tartom. Legutóbb a Fejér vármegyei árvaszék tudatta ezt... kérve az iskolák megfelelő utasítását... Nem tudom van-e a VKM-ben ennek az ügynek szakértője, és van-e ügyosztály, amelynek ez az ügy gondviselése alá tartozik. A *Tanácsra* csak abban az esetben tartoznék, ha a szervezeti szabályzat az általam javasolt szövegű lenne, mert »az iskolai nevelés és oktatás« körbe ez az ügy nem illik bele. De hogy *égetően* fontos kérdés, azt csak az nem látja, aki vak. Nagyon szeretném, ha Tanács elnöksége felhívna rá a minisztérium figyelmét.²¹

Kovács Máté – Alszeghy Zsolttal történt megbeszélése után – 1944. április 11-én válaszolt Imre Sándornak az általa felvetett témákkal kapcsolatban:

„A *kisdednevelés korszerűsítése érdekében megküldött javaslatot tanulmányozzuk*. Éppen jókor érkezett, mert egyrészt a *belügyminiszter*, másrészt *Kodály [Zoltán]*²² *professzor úr sürgette az óvodák reformját, főként az óvodai*

18. Héjj Erzsébet (1884-?) székesfehérvári óvónő, a Magyar Gyermeknevelés folyóirat kiadója. „Prohászka szellemű vallásos, ugyanakkor nemzeti jellegű óvodapedagógia kialakítása és elterjesztése érdekében” tevékenykedett. (<http://lexikon.katolikus.hu/H/H%C3%A9jj.html> [2022. 04. 30.]) 1944. március 6-án Imre Sándornak az OKT teljes ülésén elhangzott felhívására referálkozó levele mellékleteként küldte el a Dunamelléki Óvónők Körének javaslatait, hivatkozva az Imre tanítvány Fekete József óvónőképző intézeti igazgatóval fennálló munkakapcsolatukra. Levelében hangsúlyozta: „az óvónőkben is meg kell becsülni és kielégíteni a magasabb képzettségre való törekvést”. (RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944.) Lásd ehhez pl.: Imre 1938.; Draskovits 1940.

19. Vajkai Éva Júlia (1886-1956) szociális munkás, a magyarországi gyermekvédelmi mozgalom munkatársa, a „Népnevelés a gép századában” c. könyv szerzője.

20. Imre Sándor végül kihúzott fogalmazványa arról tanúskodik, hogy a maga részéről továbbra is fontosnak tartotta a nemzet minden rétege, így a munkáslányok nevelése ügyének szorgalmazását.

21. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Imre Sándor 1944. április 2-i kézzel írt feljegyzésében. (Kiemelések nagyrészt tőlem – D. P.)

22. Kodály Zoltán (1882–1967) zeneszerző, zenetudós, zenepedagógus, az MTA tagja (1946–1949 között elnöke).

tananyag új megállapítását és elrendezését. Tudomásom szerint Szukováthy [Imre]²³ osztályfőnök úr többek között nagyobb összeget vett fel a költségvetésébe egy magyar gyermekdalokat, játékokat tartalmazó óvónői vezérlőkönyv kiadására. A Tanács legutóbb szintén foglalkozott ezzel és a Nemzetnevelők Könyvtárában szándékozik a két Kodály kötethez hasonlóan²⁴ kiadni ezt a vezérlőkönyvet. Egyébként Fekete József éppen most küldte be terjedelmes vezérlőkönyvét. A Szent István adja ki, bírálaton van.

A szövetkezeti neveléssel kapcsolatban tisztelettel jelentem, hogy néhány héttel ezelőtt a Hangya és a Szövetkezeti Liga kérésére foglalkozott ezzel a kérdéssel a Tanács. (...) Az ifjúság gazdasági nevelése tekintetében nagy mérkőzés folyik most a diákkaptár, az iskolaszövetkezetek, és a levante gazdasági egyesületek között. Legutóbb a Tanács gazdasági irodája ezekkel is foglalkozott, és arra az álláspontra helyezkedett, hogy az iskolán kívüli ifjúság gazdasági nevelését a levante, az iskolai ifjúságát pedig megosztva a diákkaptár és az iskolaszövetkezet látja el. A változott viszonyok azonban a levante törekvéseit támogatják, amely magába igyekszik olvasztani a másik két szervezetet. Az előző kormány idején a minisztertanács is foglalkozott ezzel a kérdéssel.

Megbeszéltük az ifjúságzülléséről felvetett kérdéseket is. Tudomásunk szerint ilyen általános nevelési kérdésekkel e pillanatban a VKM-ben senki sem foglalkozik, legfeljebb Csóka Lajosnak²⁵ lehetne a nyakába varrni. A Tanács ezzel a kérdéssel közvetlenül alig foglalkozhat, de Professzor uram elgondolása ismeretében örömmel megcsináljuk a konkrét előterjesztést is. Legutóbb a Tanács ülésén akkor került szóba ez a kérdés, amikor az iskolai szünet (rendkívüli, légo stb.) idején is foglalkoztatni kívántuk a helyben maradt ifjúságot. Sajnos ezt az elgondolást a VKM nem tette magáévá, most pedig a tanerők más célra való igénybevétele miatt még kevésbé lehet megvalósítani. A Tanács aggodalma, amely a félévesnél is hosszabb szünetek kedvezőtlen hatásától féltette az ifjúságot, sajnos egyre indokoltabbá válik. Professzor uram idevonatkozó elgondolásainak a megbeszélésére és összefoglalására bármikor a legnagyobb készséggel rendelkezésre állunk.”²⁶

Kovács Máté válaszából kitűnik: a kisedneveléssel kapcsolatban Imre Sándor javaslata találkozott más jelentős tényezők és a VKM törekvésével. Ellenben a „gyermekeszüllésével” kapcsolatos, lényegében a veszélyeztetettségükre, támogatás iránti igényükre vonatkozó felvetése – talán a nem túl szerencsés terminológia miatt – ahogy 1916-1919-ben – 1944-ben sem talált megértő, kedvező fogadtatásra. „Ha nagyon ragaszkodik hozzá, leírhatjuk, beadhatjuk a VKM-nek, de sok értelmét nem látjuk” – fordíthatjuk hétköznapi nyelvre az érzékeny és lemondásra hajlamos Imre Sándornak írt óvatos, udvarias választ.

A professzor „szövetkezeti neveléssel” kapcsolatos javaslata viszont teljes megértésre talált, ahogy a *levante mozgalommal kapcsolatos azon attitűdje* is, mely szerint – ahogy az 1919-1920. évi viták során láthattuk – az iskolától távol próbálta tartani a *militarizálásra való törekvéseket s a nem pedagógus oktatókat*. Ez az OKT-t és a VKM-et is jellemző törekvés érzékelhető Kovács Máténak egy 1943. november 9-i Imre Sándornak írt levelében, mellyel a Bély Alajos altábornaggyal²⁷ folytatandó november 11-i értekezletre készültek.

23. Szukováthy Imre (1888–1978) orvos, a Testnevelési Főiskola tanára, igazgatója, akkoriban a VKM gyógypedagógiai ügyosztályát vezette.

24. Iskolai énekgyűjtemény 1943–1944.

25. Csóka Lajos (1904–1980) a pannonhalmi apátság bencés szerzetes tanára, igazgatója. Akkoriban a VKM-ben dolgozott, a visszaállított elvi ügyosztály vezetőjeként (Bassola, 1998. pp. 271-272).

26. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Kovács Máté 1944. április 11-i levelében. (Kiemelések tőlem – D. P.)

27. Bély Alajos (1889–1946) az 1906-os athéni olimpián 400 méteres gyorsúszásban 4. helyezett sportoló, sportvezető, katona. 1941 augusztusában Horthy Miklós kormányzó őt az Ifjúság Honvédelmi Nevelése és a Testnevelés Országos Szervezete vezetőjévé nevezte ki, egyben ő volt a levante országos parancsnoka. Bassola Zoltán, aki Balassa Brunó mellett a levante és cserkész parancsnokokkal folytatott tárgyalásokon a VKM-et képviselte, Bélyt „kedves modorú, daliás termetű, több nyelvet beszélő művelt katonaként” jellemezte, s hozzátette: „becsületes szándékú, józan ember volt, aki nem zárkózott el – a legtöbb katonával ellentétben – az ellenérvek meghallgatása elől”. Mindazonáltal megállapította: „A katonaszellemnek a közoktatás valamennyi intézményét elöntő árja elleni hadakozás Don Quijote-szelmalomharc volt, hiszen csak a törvény végrehajtásának mikéntjén próbáltunk könnyítést keresni” (Bassola, 1998. p. 259, 261).

„A szakértők egyöntetűen azon a véleményen vannak, hogy a leányleveinte-vezetőképzés valamilyen megnyugtató megoldására szükség van, (...) különösen, ha a leveinteképzésben való részvétel az egész lányifjúságra kiterjesztően kötelezővé válik.²⁸ (...) A Tanács elnökségének a véleménye (...), hogy azt tartja üdvösebbnek, ha az ilyen különleges célú tájékoztatás vagy oktatás nem hosszú időre elosztva, hanem egymás után következő napokon történik. (...) De a tanfolyami megoldást javasolja az a tapasztalat is, hogy a heti egyórás tárgyak – az eredeti tervezet ilyen tárgy bevezetésére irányul – egyrészt általában nem vezetnek a kívánt eredményre, másrészt nagymértékben megbontják az iskolai munka egységét. (A tervezetben szereplő két iskolában, a leányliceumban és a tanítónőképző intézetekben máris a tárgyak 25%-a egyórás!) A leveintealány-vezetők képzésére hivatott tanfolyamot kívánatos volna közvetlenül az érettségi bizonyítvány, illetőleg a képesítő oklevél megszerzését követő időben megszervezni. (...) Annak feltétele azonban, hogy bármely ilyen nem az iskola embere által tartott tanfolyamnak komoly sikere lehessen, a tanfolyami előadóknek az illető iskola tantervében és utasításaiban való pontos tájékozódása”.²⁹

A pedagógiai érvekkel alátámasztott álláspont lényege: tanulmányaik alatt a szokásos tantárgyak keretében az iskolák szaktanárai utaljanak témájuk leveintével kapcsolatba hozható mozzanataira, s az olyan elemek, melyek ezen kívül esnek, az érettségi vagy képesítő vizsga után, külön tanfolyamon kerüljenek bemutatásra. Vagyis a nem pedagógus leveinteoktatók nem tanítanak hetente 1 kötelező órában az iskolában, nem lennének a tantestület tagjaivá, hanem csak az ottani tanulmányok lezárulását követően foglalkoznának az erre önként jelentkezett, már érettségizett lányokkal. Sikerük érdekében célszerű ezen oktatóknak megismerkedni az adott iskola anyagával, hiszen csak akkor számíthatnak érdeklődésre, ha valóban újat mondanak a hallgatóságnak, és oly ezt módon teszik, hogy az adott iskola anyagát ismerő lányok mondanivalójukat megérthessék.

Pedagógiailag indokolt, s adott helyzetben lehetséges javaslatuknak a későbbi fejlemények fényében nem nagyon lehetett tényleges hatása, hiszen egyrészt a leveintealány tagság nem lett kötelezővé, másrészt a front közeledtével, majd Magyarországon áthaladásával az egész leveinteképzés okafogyottá vált, s a leveintemozgalmat megszüntették.

Korántsem csak ezzel jártak így. Az Imre Sándor által mindig figyelemmel kísért nemzetiségi oktatással, és a visszacsatolt területeken folyó magyar nyelvi oktatással kapcsolatos munkálatoknak (tanterv, tankönyv, tanfelügyelet) sem lett kifutása. 1944 január-februárban Kovács Máté, Tettamanti Béla, Zibolen Endre és Király Rudolf ilyen jellegű iskolátogatásaiukról jelentést tettek, melyeket Imre Sándor gondosan jegyzetelt, és megjegyzésekkel látott el, s velük kapcsolatban néhány javaslatot tett. A jelentésekből kirajzolódó problémák súlyát Imre Sándor olyannak tartotta, hogy azokat sürgősen a miniszter elé terjesztendőnek látta.³⁰ Számunkra – az iskolátogatási jelentések hiányában – e jegyzetek és javaslatok kevésbé értelmezhetők. Rekonstrukciónak csak Imre Sándor nézetei alakulása szempontjából lehetne jelentősége, hiszen az adott területek rövidesen újra kikerültek a magyar fennhatóság alól, s 1945 után a nemzetiségi oktatásban is új fejezet kezdődött Magyarországon (Föglein, 2004).

Amennyi e jegyzetekből kiérezhető: Imre Sándor megmaradt korábbi, a nemzetiségek irányában toleráns álláspontja és azon meggyőződése mellett, hogy az együtt élő népek gyermekeinek lehetőleg meg kell ismerni egymás

28. A 9800/1943. számú, „az önkéntes leveintealány mozgalom szervezéséről” szóló VKM rendeletet lásd: Budapesti Közlöny, 254. sz. 1943. november 11. 3-8. Bár a kötelezővé tétel előfeltételeit megteremtették, arra a lányok tekintetében mégsem került sor. A fiú tanítóképzőkben már 1926. szeptember 1-jétől bevezették a leveinteoktató képzést azzal a céllal, hogy „az elemi iskolai tanítók tanulmányaik befejezésével egyúttal egységes elvek alapján képesített ifjúsági leveinteoktatók legyenek” (idézi: Gergely-Kiss 1976, p. 119; lásd továbbá: pp. 217-229).

29. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Kovács Máté 1943. november 9-i levelében. (Kiemelések tőlem – D. P.)

30. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Az iskolátogatásokkal kapcsolatos 1944 január-februári feljegyzésekben.

nyelvét, történelmét, kultúráját. Ez abból az évtizedekkel korábban kialakult meggyőződéséből fakadt, hogy minden a magyar államhoz lojális polgár anyanyelvre és vallásra való tekintet nélkül a magyar nemzet tagjának tekintendő, s annak érdekében, hogy együttélésük békés lehessen, az iskolarendszernek és az azon túli népművelésnek mindent meg kell tenni a magyar társadalom reális történelmi tudatának, önismeretének fejlesztése érdekében. E célból javasolhatta 1943. szeptember 29-én Imre Sándor, az OKT nevében a VKM-nek, hogy Rónai András Közép-Európa Atlaszát, nemzetiségi térképét állítsák „a nemzeti önismeret szolgálatába”.³¹ Rendeljük meg az iskoláknak, s készíttessenek belőle egy a tanulók kezébe adható változatot.

A reális nemzetismeret megszerzésére irányuló törekvése és a programbeszédében is említett, félbemaradt líceumi- és tanítóképzés-fejlesztés problémájára kerestethetett megoldást akkor is, amikor – a TITOE részben hasonló kívánságának utat nyitva – az ötosztályos (3+2) szinten megragadt tanítóképzés óra- és tantervének kidolgozását kezdeményezte. Azt OKT ezt, nyilván nem véletlenül, a református egyházkerületben 1925-től Imre Sándor közvetlen irányítása és felügyelete alatt álló nagykőrösi tanítóképző – Imre szemléletét, elvárásait immár két évtizede nap-nap után tapasztaló és osztó – igazgatójára, Váczy Ferencre bízta.

Tantárgyak	Osztályok					Jegyzet
	I	II	III	IV	V	
1. Vallás tan	2	2	2	2	2	10
2. Fest- és élettan	2	.	.	.	.	2
3. Lélektan és logika	.	3	.	.	.	3
4. Nevelés tan	.	.	2	.	.	2
5. Neveléstörténelem	.	.	.	3	.	3
6. Iskolaszervezet tan	.	.	.	1	.	1
7. Nevelés gyakorlat	.	.	1	8	.	9
8. Népi iskolai tantervek módszere, népi iskolai tanítás és tanítás	.	.	.	14	14	28
9. Gyermektanulmány	.	.	.	1	.	1
10. Nemzetismeret - nemzetnevelés	.	.	.	2	.	2
11. Magyar nyelv és irodalom	3	3	3	3	.	12
12. Német nyelv	2	2	2	2	.	8
13. Történelem	3	2	2	2	.	9
14. Földi ismeretek	.	.	2	.	.	2
15. Honvédelmi ismeretek	1	1	1	1	.	4
16. Földrajz	2	2	2	.	.	6
17. Mennyiség tan	3	3	2	2	.	10
18. Természettan és kémia	3	3	3	2	.	11
19. Fizika	.	.	3	2	.	5
20. Égés tan	.	.	1	.	.	1
21. Gazdasági ismeretek	2	2	2	2	.	8
22. Közgazdaságtan	.	.	1	.	.	1
23. Rajz és színpírás	3	2	2	2	.	9
24. Ének és zene	3	3	2	2	.	10
25. Kézimunka	2	2	.	.	.	4
26. Testgyakorlás	2	2	2	2	.	8
I. nélküli tárgyak	34	34	34	34	34	165
Külsőre nevelés	1	1	1	1	1	5

*) A népi iskola egyes tanterveinek között is szerepel a magyar nyelv, földrajz, történelem, és mások, természet, gazdasági és egészségügyi ismeretek, rajz és kézimunka, ének, testnevelés.

RL Hfg. Ud.

Nagykőrös 1944. június 20.

2. kép: Váczy Ferenc óraterve az öt éves tanítóképzés számára³²

Az ő 1944-ben kelt Imre Sándornak írt levelében olvashatjuk: „Amikor telefonon beszélgettünk, említettem, hogy az OKT megkért a tanítóképzés »újabb« szabályozásával kapcsolatban a 42.500-1925. VI. sz. VKM rendelettel kiadott tanítóképző-intézeti tanításterv (az öt évfolyamú tanítóképző tanításterve) óratervét alapul véve

31. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Imre Sándor 1943. szeptember 29-i feljegyzésében. Lásd ehhez: Közép-Európa Atlasz, 1993.

32. RL A/1. g. 14. d. Tanítóképző óraterve 1944. Váczy Ferenc 431-1944. sz. levelében.

és a jelenleg folyó tanítóképzésből adódó tanulságokat felhasználva, »a korszerűsített ötosztályos tanító- és tanítónőképző intézet óraterv táblázat«-ának elkészítésére és az esetleg szükségesnek vélt rövid indokolással felterjesztésére. Megemlítem, hogy elkészítésére egészen rövid idő állt rendelkezésre. Pedig ilyen munkálattal kapcsolatban jó lenne néhány nap arra is, hogy érjen bennünk az első terv, és mód legyen annak újabb átgondolására.

Az óratervben benne van nagy vonásokban az a gondolat, amiről az az 1943. évi szabályozáskor beszélgettünk. Eszerint a tanítóképzés helyes megoldását abban láttuk, hogy a líceumi képzés négy osztálya után érettségi vizsgálat, majd pedig egyéves szakképzés. Ma azonban már – úgy látszik – a régi ötéves tanítóképzés az alap. Azonban ebbe is belevihető az előbb említett szervezés. A megokolás második pontjában foglaltakon³³ kívül ez a törekvés is közrejátszott az óraterv összeállításában. Ezekben a magyarázata annak, hogy a IV. osztályban a közműveltségi tárgyak tanítása befejezést nyer (érettségi természetesen nem következik), az ötödik év folyam munkája pedig teljes egészben szakképzés. Azért a képzés folyamata nincs kettészakítva, mert a IV. osztályba helyezett neveléstan és nevelési gyakorlat biztosítja a szerves egységet. A hatodik pont alatti tantárgyon sokat töprengtem. [Juhász] Bélával is beszélgettünk róla, különösen a címe miatt (mai divatos jelszavak). Hogy mit akarok vele: a szöveg világosan megmondja. Megítélésem szerint a megelőzők mellett *főképpen ez lenne az az anyag, amely biztosítaná a »korszerűsítés« követelményét.*

Nagyon nevezetes a tanítóképesítés, illetőleg a tanító képesítő vizsgálat dolga is. (...) Ugyanannak az elvnek kellene érvényesülni ebben is, mint a tanítóképzésben. A közműveltségi tárgyak vizsgálatát el kellene választani a szaktárgyakétól. Tanítóképesítő-vizsgálatainknak nagy gyengéje, hogy egyszerre kétféle szempontból vizsgál és értékeli, s egyik munka a másikat gátolja. A jó Isten talán még lehetőséget ad arra, hogy beszélgethessünk ezekről a kérdésekről. Nagyon hálás lennék azonban azért, ha addig is szíveskednél néhány sorban felfogásodról tájékoztatni. Ezt természetesen csak abban az esetben kérem, ha módod van rá. (...)

Maradok baráti szeretettel és őszinte tisztelettel kész híved Váczy Ferenc.”³⁴

Az igazgató úr szerint a „korszerűsítés követelményét” leginkább hordozó hatodik pontban olvashatjuk:

„A Nemzetismeret – nemzetnevelés az V. osztályban egészen új tantárgy. *Felvétele a nemzet érdeke és a tanítónövendék nevelői tudatosságának, nevelői gondolkodásának kialakítása, szempontjából egyaránt szükséges. A leendő tanítónak tanulói pályája végén világosan kell látnia azt, hogy a köznevelés (iskolai és iskolán kívüli) szoros összefüggésben van a nemzet helyzetével, anyagi és szellemi állapotával. Az előbbi szükségképpen az utóbbiból kell, hogy eredjen, mert csak ebben az esetben szolgálhatja a nemzeti közösség megmaradását, előmenetelét. Ennek a meglátásnak az útja: a nemzet megismerése.* A nemzetre vonatkozóan sok irányú ismeretet szerzett már a növendék tanítóképzői tanulmányai (földrajz, történelem, jogi ismeretek, magyar irodalom, rajz, kézimunka, ének) folyamán, de csak széttagoltan maradtak tudatában, nem alakultak szerves egységgé. Eddig hiányzott olyan tárgy, amely ezeket az ismereteket a legmagasabb nézőpontból, a nemzetnevelés szempontjából összefoglalja, s egyben megmutassa: milyen a nemzeti közösség a maga egyéneinek tulajdonságai miatt, mik ezzel összefüggésben a nevelési szükségletek, illetőleg a nevelési feladatok a köznevelés egész területén, iskolában és iskolán kívül (iskolából kikerült ifjak és felnőttek nevelésében). *A hivatásra nevelésnek ezen az útján a tanítónövendék eljut*

33. Az említett pontban ez áll: „A módosítások megokolásában első helyen kívánt figyelmet az az általánosan ismert kedvezőtlen helyzet, ami a közműveltségi tárgyak oktatásának és a szakképzésnek párhuzamos menetéből állt elő. Ez a körülmény súlyosan gátolta és gátolja ma is a növendékek szakképzését. Ezért megokolta a közműveltségi tárgyak oktatásának a IV. osztályban való befejezése, hogy az V. osztályban folyó szakképzés akadálytalan legyen. Erre az 1925-ös tanítástervben is van példa... A tervezetben ez az elv érvényesül az egész vonalon.” (RL A/1. g. 14. d. Tanítóképző óraterve 1944. Megokolás. 1944. június 22.)

34. RL A/1. g. 14. d. Tanítóképző óraterve 1944. Váczy Ferenc 431-1944. sz. levelében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

oda, hogy munkamezejét világosan áttekinti, a jelentkező feladatokat pedig egységben és eredetükben látja. A tárgy tanításának célja tehát az elmondottakat összefoglalva: nemzetnevelés.”³⁵

A Schneller István 1918. évi kísérleti gimnáziumi tervezetére és az Imre Sándor által fogalmazott nemzetnevelésre vonatkozó 1919. évi VKM rendelet koncepciójára emlékeztető tantárgyterv elnyerhette Imre Sándor tetszését, ahogy az is, hogy az addigi „hit és erkölcsstan” tárgyat „vallástanná”, „a nevelési és tanítási gyakorlatot” „gyermektanulmányá”, s az „alkotmánytant” „jogi ismeretekké” nevezték át, hiszen ezekben saját korábbi kezdeményezéseire ismerhetett. Lényegében egyetértett Váczy Ferencsel a közművelődési és a szaktárgyak záróvizsgák során történő szétválasztásában is. Az előterjesztésre kézzel csak ennyit írt rá: „Legyen a IV. év végén I. képesítő, az V. év végén II.” Majd nehezen olvasható utalást tett arra, hogy az érettségivel azonos jogosítványt adhat.³⁶

Az Imre Sándor feltételezett elégedettségére vonatkozó utalásunk persze egy komoly korlátozással érvenyes csak. A tervezetet csak, mint a háború folytán előállt tanítóhiány miatt félbehagyott reform³⁷ nyomán kialakult torzó némi reparálására találhatta e szükségmegoldást alkalmasnak, mely a líceum első három évében általános gyakorlati középiskolai képzést adott, majd a 4-5. évben tanítóképzést. Ez az eljárás a tanító(nő)képzők tanárai szerint a képzés minőségének komoly romlásával járt. Ennél még a tanítói pályára öt év alatt felkészítő korábbi megoldást is jobbnak találták. Erre reagált az OKT felhívására Váczy Ferenc Imre Sándor felfogását figyelembe véve.

Ez nem változtat azon, hogy Imre Sándor korábban komoly reményeket fűzött az általa szorgalmazott gyakorlati irányú középiskola: a líceum létrehozásához (Imre, 1939), s úgy vélte, hogy az 1938. év XIII. és XIV. törvényekkel megalkotott 4 éves líceum + 2 éves tanítóképző akadémia az érettebb korban történő pályaválasztás és egyéb erényei miatt jobb lehet, mint az ötéves képző volt addig. Ezzel kapcsolatos megnyilatkozásait a képzős tanárok már annak idején is némi fenntartással fogadták. Attól tartottak, hogy a két éves akadémiai képzés nem lesz elég a tanítói hivatásra nevelésre. (Ahogy akkoriban fogalmaztak: a „ránevelésre”.)

Amikor a területi visszacsatolások, majd a háborús mozgósítás miatt az addigi tanítófelesleg helyett tanítóhiány keletkezett, még a líceumba más gyakorlati irányba készülés miatt jelentkeztettek is a tanítóképzőbe való továbbtanulásra készítették, s már az ötödéves képzősök tanítóként való alkalmazását is szorgalmazták, az végképp színvonal romláshoz vezetett. Ebben a helyzetben láthatta a félbeszakadt reform negatív következményeit mérséklő tervnek Váczy Ferenc tervezetét Imre Sándor. De tudta: ez átmenetileg vagy végleg (?) a gyakorlati/nemzeti középiskolákra vonatkozó erőfeszítéseinek kudarcát jelentette. Korábban így járt a polgári iskolákkal kapcsolatban is (Imre, 1943-44).

1943 decemberi programbeszédében is hangsúlyozta: a háború alatt csak a komolyabb reformok előkészítése irányába tehető lépések, ám reform nem lehetséges. Ezért amikor a VKM szorgalmazására az OKT elnökségében erről mégis tárgyalniuk kellett, visszafogottan vezette a tárgyalást. Kevés forrásunk van erről: csak Alszegehy Zsolt két levelének részleteire támaszkodhatunk.

1944. június 18-án Alszegehy Zsolt ügyvezető alelnök írt Imre Sándornak:

„Kedves Sándor Bátyám!

Hétfőn a Tanácsban a magyar közoktatás átszervezése ügyében értekezlet lesz. Nagyon fontos ügyről van szó, ezért nagyon fontos, hogy éppen a gondolat érlelje, Te Sándor Bátyám részt vegyél. (...) légy kegyes az értekezleten elnökölni és engem kimenteni.

35. RL A/1. g. 14. d. Tanítóképző óraterve 1944. Megokolás. 1944. június 22. (Kiemelés tőlem – D. P.)

36. RL A/1. g. 14. d. Tanítóképző óraterve 1944. Váczy Ferenc 431-1944. sz. levelére kézzel ráírva.

37. Lásd ehhez a VKM 55.600/1941. és a 9200/1943. számú rendeleteit.

Engedd meg, hogy erre vonatkozó egyéni elgondolásaimat is elmondani bátorkodjam! (...) Tudom, hogy a kérdés már nem is egyszer szőnyegre került, és *a Tanács tisztviselői az előző terveket most dolgozzák fel éppen a Te bölcs figyelmeztetésedre*. De az a meggyőződésem, hogy nagyon nagy bűn lenne az elhamarkodás! Nagyon gondos latolgatás után lehet csak ezt az egységes tervet elkészíteni. Megvalósítására viszont *a mai idők teljes bizonytalansága pedig még akkor sem lenne alkalmas, ha valamely előző tervezet teljes egészében megfelelné a VKM elgondolásának*. És ha e tervezetben majd megegyezés is jön létre, a megvalósításnak a legelső fokon kell megindulnia és fokozatosan kell az új iskolatípusoknak kiépülni, előbb pedig mindegyiknek új tantervét és utasítását ki kell dolgoztatni. Ez máról-holnapra nem végezhető el: évek, sőt évtizedek kellene hozzá. *A hétfői értekezletnek tehát csak egy pozitív eredményét tudom elképzelni: az elv kimondását és a Tanácsnak adandó megbízást ennek az elvnek alapján részletes tervek kidolgozására. Nem hiszem, hogy megfeszített munkával is ezt a tervezetet hamarosan el lehetne készíteni.* (...)

Tudom, hogy összefogó átgondolásra sem tudásom, sem képességem; ehhez *Imre Sándor hozzáértése kell!* (...) Még egyszer kérek, hogy *elnökölj ezen az értekezleten és bölcs vezetéseddel adj helyes utat az újságkeresésnek!* Mély tisztelettel és őszinte szeretettel köszönt hálás híved: *Alszegey Zsolt*³⁸

A másik rendelkezésünkre álló levél 1944. június 23-án íródott.

„Kedves Sándor Bátyám! Köszönöm kedves soraidat és *az értekezleten való szereplésedet, melyről Kovács Máté azt mondta: ez újra Imre Sándor szereplése volt. Örömmel hallottam én is bölcs megjegyzéseidet és kijózanító igazmondásodat. Adja Isten, hogy az eredmény ne csak napokra, hanem a mai kormány egész uralmára kiterjedjen!* Mert az is öröm volt, hogy Mester Miklós [VKM államtitkár] teljes idehódolásáról hallottam szavaid nyomán. Remélem, hogy a VKM és a Tanács közös munkája is hoz valami hasznos eredményt. Köszönöm a polgári iskolai tanterv érdekében elmondott szavaidat, de különösen a miniszterhez intézett felvilágosításodat arról, hogy a [z 1943/1944.] tanév bezárásáról a Tanács felterjesztéssel élt, csak hogy senki sem vette figyelembe. Talán most azt is látja, hogy mi is a Tanács szerepe, és hogy ennek mi mennyiben feleltünk meg.

A régi levél megküldését is nagyon köszönöm.³⁹ Ez legalább felbátorít, hogy közöljem Veled, milyen jólesett nekem, hogy Mester Miklós olyan teljes meghódolással beszélt Rólad, amikor éppen május végén alkalmam volt vele értekezni. *Hidd el, magamfajta ember sohase érheti el, hogy ilyen fenntartás nélküli elismeréssel és megbecsüléssel szóljanak róla.* Tudom, hogy nem szereted az ilyen híradást, de most leveled kényszerített rá, mert meg kell mutatnom, *mennyire tévedsz abban, hogy ezek az emberek miképpen gondolkodnak Rólad!*

Ha valaki, Imre Sándor igazán nélkülözhetetlen ma a Tanács vezetésében; nemcsak ezen ügyvezető társad avatatlansága miatt, hanem azért is, mert Tőled várják a Tanácshoz igazán méltó reformot. Ezt el kell hinned, és akkor nem szabad lehangoltnak lenned! (Már legalábbis a Tanácsot érintő dolgokban!) (...) *Őszinte tisztelettel és szeretettel Zsoltod*⁴⁰

Alszegey Zsolt leveléből úgy tűnik, hogy az OKT és a VKM kapcsolata szempontjából nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy Mester Miklós államtitkár már ifjú korától Imre Sándor tisztelője volt, országgyűlési képviselőként 1939-től többször szakmai véleményét kérte, s vele baráti viszonyban volt (Mester, 2012, pp. 238-239). Imre Sándor is bízott az államtitkárban, ezért hozzá fordult bizalmas javaslatával.

Mester Miklós így emlékezett erre: *„Imre Sándor 1944-ben látva, hogy a háború elveszett, bizalmasan azt a tanácsot adta nekem, hogy az iskolai hatóságokat, a tanszemélyzetet készítsük fel a szovjet hadsereg fogadására. Lelki ismeretlenség, magyarázta nekem, a rendkívül nehéz időkben a tanszemélyzetet teljesen tájékozatlanul magára hagy-*

38. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Alszegey Zsolt 1944. június 18-i levelében. (Kiemelések részben tőlem – D. P.)

39. Lehetséges, hogy Imre Sándor 1944. márciusi lemondó levelére utalt az akkor őt annak elküldéséről lebeszélő Alszegey Zsolt.

40. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Alszegey Zsolt 1944. június 23-i levelében. (Kiemelések részben tőlem – D. P.)

ni. Bölcs tanács volt. Az irányelvek kidolgozására segítségét is felajánlotta.” (Mester, 2012. pp. 240-241. Kiemelés tőlem – D. P.).

Az első világháború idejéről szóló fejezetben láthattuk: Imre Sándor akkor is szükségesnek tartotta volna a pedagógusok többoldalú, tárgyyszerű tájékoztatását a mindenkori háborús helyzetről. Erre a háborút minden fél részéről kísérő információs/dezinformációs kampányok idején semmi esélye sem volt. Ettől még az erre való igényt nyilvánosan megfogalmazta. Hasonló megfontolás vezethette a második világháború idején is. Talán a Mester Miklós által említett javaslata kapcsán, talán már korábban készülhetett két kézzel írt, egybehangzó, egyaránt datálatlan tervezete e témával kapcsolatban. A teljesebbet idézzük:

„*Javasolja az OKT a miniszternek, hogy bízta meg a Tanácsot tanárok-tanítók, más társadalmi tényezők számára tartandó tájékoztató előadások szervezésével.*

Cél: egyöntetű felfogás arról, hogy hazánk mai külpolitikai viszonyai között, a háború mostani állása szerint mi a feladata valamennyi iskolának a nemzet tájékozottságának, tudatosságának, lelki erejének fokozása érdekében. Egészen tárgyiasan meg kell ismertetni az ifjúság nevelőivel a helyzetet, ki kell mutatni a veszedelemeket és a biztató lehetőségeket. S mindezek alapján teljes súlyát a nevelők felelősségének és mai kötelességének. A fő szempontokat (mit kell, mit lehet, és mit nem szabad mondani a helyzetről és a lehetőségekről) a VKM úrnak kell kijelölni.

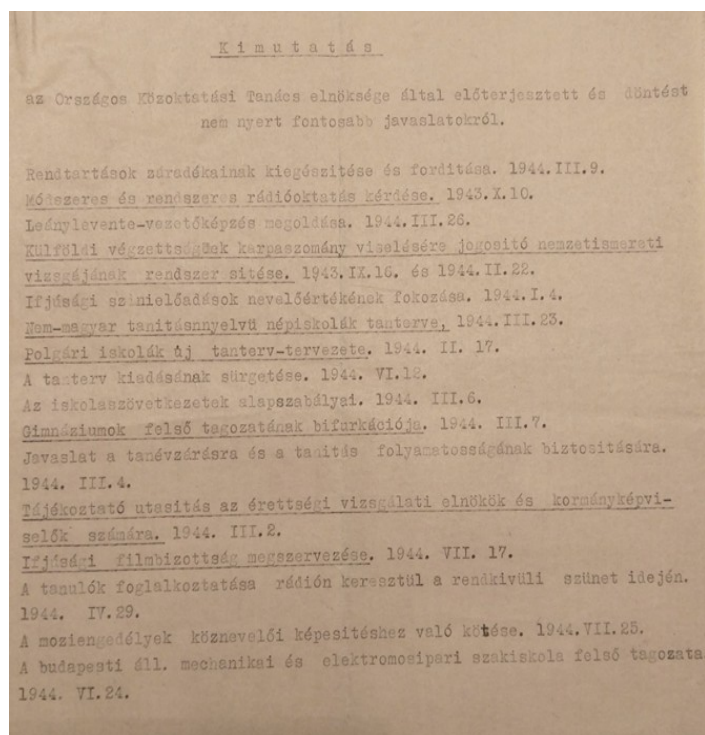
*Mód: gondosan össze kell állítani 15-20 nevet, tanárok, írók, közéleti férfiak és nők nevét, akik alkalmasok arra, hogy egy-egy központi helyzetű városban ilyen előadásokat tartsanak. Össze kell gyűjteni a város és környéki környék iskolai, közigazgatási, társadalmi vezetőit (nem nagy tömeget) ezek saját lakóhelyük környékén folytassák ugyanezt a munkát, hogy így a vezető gondolatok mindenüvé eljussanak. A választott 15-20 emberrel Budapesten kell megbeszélni a feladatot, s az előadás fő gondolatait és szellemét: *nem propaganda, nem hadakozás ellenséggel, nem falrafestése az ördögnek, hanem pozitívan erősítés, felelősségbresztés, tájékoztatás.**

Az előadók között legyenek a visszacsatolt területekről valók. Senki sem a maga szakmájában beszéljen, de ott, ahol valamilyen okból érdeklődést kelthet a személye is. Az előadás címe más és más legyen, más és más szerv rendezze. *Ne legyen olyan színe, mintha a kormány rendeztetné. S nem csupán tanítókat, tanárokat kellene meghívni, hanem mindenféle érdeklődőnek nyilvánossá kellene tenni.* Egy-egy kerületben a főigazgatók tudnák kijelölni a helyeket, megjelölni a felkérendő szervezetet vagy egyéneket, de ők nem szerepelnének rendezőként.

Ha így nem sikerülne a dolog, vagy ahol így nem sikerülne, ott a főigazgató rendezzen egy-egy város vagy vidék mindenféle iskolája részére együttes előadásokat. A költségeket a VKM, a belügyminisztérium, a propagandaminisztérium bocsássa rendelkezésre. A Tanács csinálja, hogy kevésbé legyen hivatalos színe!” – írta az 1916-1918-évi ilyen tervezeteihez hasonlóan Imre Sándor.⁴¹

Az OKT anyagaiban nem találtunk ehhez kapcsolódó dokumentumokat, úgyhogy a történetekkel kapcsolatban – a kutatás jelenlegi állásánál – csak Mester Miklós idézett memoárjára támaszkodhatunk: „*A megvalósítás azonban elmaradt. Minden ilyen irányú intézményes lépés életveszélyes és eredménytelen lett volna, nemcsak a megszálló németek megtorlása, hanem a nemzet megosztottsága miatt is.* Előfordult azonban, hogy vezető pedagógusoknak, akik engem felkerestek, szóban – négy szemközt – tanácsot adtam a helytállásra. Mindenkinek megmondtam, hogy a szovjet hadsereg elől én nem fogok elmenekülni, a helyemen maradok. Ezt célzatosan tettem.

41. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Imre Sándor kézzel írt tervezete. (Kiemelések részben tőlem – D. P.)

3. kép: Az OKT elnöksége által előterjesztett, a VKM által elintézetlen ügyek jegyzéke⁴²

Ami viszont Imre Sándor elgondolását illeti, még annyit el kell mondanom, hogy ő a tájékoztatást a tanszemélyzet részére egy szervezett, fegyelmezett, kulturált hadsereg megfelelő fogadására képzelte összeállítani. Hitte, hogy a szovjet hadsereg ilyen. A később szerzett szomorú tapasztalatok után azonban kérdés, hogy tájékoztatójának a tanszemélyzet egyáltalán hasznát vehette-e volna? – emlékezett Mester Miklós.” (Mester, 212. p. 241. Kiemelések tőlem – D. P.)

A javaslataival kapcsolatos sorozatos kudarcok, és a háborús helyzet alakulása készíthette Imre Sándort 1944. augusztus 23-án – a román „kiugrás”, átállás napján – a rendelkezésünkre álló utolsó lemondólevelének megfogalmazására.

„Kedves Zsolt! A napi események, jobban mondva a légo-helyen való tétlenségek miatt, egyre jobban foglalkoztat a jövőnek gyötrelmes kérdései közül az a csoport, amely nemcsak mesterségemhez van közel, hanem az OKT-i alelnökségem miatt a lelkeket nyomja is. Ezért arra kérék, hogy a következők elmondását ne vedd pihenésed megzavarásának.

Átadtam M[ester] M[iklós] államtitkár úrnak a Tanács által beszolgáltató munkálatok közül a VKM által még el nem intézettek jegyzékét, külön a nagyon sürgőseket. Ez a jegyzék azt bizonyítja, hogy a Tanács csakugyan az az alárendelt segédhivatal, ami egyszer volt, s aminek maradása ellen való tiltakozást sohasem mulasztottam el, amióta a Tanácshoz hivatalosan közöm van.

Megjelent a lapokban a leventevezető, azaz az ifjúság honvédelmi nevelését vezető vezérezredes úrnak egy nyilatkozata, amely szerint, ha az iskolák nem tudják, a levente szervezet veszi kezébe az ifjúságot a következő tanévre, s ők végzik az iskola munkáját is. Szó szerint bizonyosan nem így volt, de a lényeg ez volt. – Ez ismét azt jelenti, hogy az OKT-ra semmi szükség.

42. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944.

Amikor első ízben voltam az államtitkár úrnál értekezleten, elmondtam, hogy *nem nagy reformtervezetet, hanem lépésről-lépésre való pótlásokat, a szükségletek számbavételét, s megfelelő intézkedéseket tartok szükségesnek szervezeti és tanulmányi tekintetben.* Nem volt leírva, utólag sem írtam le, amit mondtam, de ott van a Tanács teljes ülésén mondott beszédem, körülbelül annak 6. pontját mondtam el. Az egésznek az lett az eredménye, hogy *tudtommal csakugyan nem csinálunk nagy reformot, de nem tudok semmit arról, hogy ez a helyzetet tisztázó, terveket érlelő munka megindult volna.*

A legnyomasztóbbnak ezt érzem, de *nem érzem képesnek magamat arra, hogy a VKM vagy az államtitkár, vagy az – úgy hallom – egész ügyosztályá szervezett megbízottak szándékával, és talán folyó ilyen munkájával nem törődve, a Tanács kebelében ezt a rendszeres munkát (a jövő nevelési szervezetének, tanulmányi rendjének kialakítására) megindítsam.* Azaz: a megindításnak szánt, többször ismételt szavaimat megismételjem. Belátom azonban, hogy ezt nekem kellene elindítanom, ha egyszer alelnök vagyok. De az is lehetséges, hogy a Tanács hivatala megindította és végzi. Nem tudom. De *ez a nem tudásom azonban az én súlyos hibám.* Igaz, hogy természetemből és a mostani helyzetből is ered, sőt ezekből ered; mégis lehetetlen, vagy annál inkább lehetetlen a dolognak így maradnia.

A hivatal személyi ügyeinek elintézéséről sem tudok semmit. Nem is nagyon tartozik rám, de nem tudok nem törődni vele, tehát nyugtalanít ez is. Lehetetlenség, hogy ez igen sürgősen meg ne oldassék, sürgősen rendelkezésedre ne adja a miniszter azokat, akiket kiválasztottál, s ezek meg ne kezdjék a beleszokást az ottani feladatokba.

Talán 10 napja véletlenül összekerültem az Egyetemi Nyomda vezetőjével és kérdeztem: *lesz-e elegendő tankönyv általában és mi lesz a polgári iskolai tankönyvekkel.* A rövid beszélgetés megint arra térítette a figyelmeztet, hogy *a nyolc hónapos kínládásnak sincs eredménye ebben a tekintetben sem.*

A *Néptanítók Lapja* legutóbbi számának első cikke, mint még soha nem hallott és mondott tennivalóról beszél a magyar nevelés kialakításáról (ha jól értettem). Az, amiről beszél az OKT égető feladata volna (persze nem úgy, hanem célravezető módon). Sürgősen fel kellene szólítani a szerzőt (Boda Istvánt) (Boda, 1944) is, másokat is, hogy adják elő terveiket, és *a Tanács igyekezzék elkészülni a ki tudja milyen hamar elkövetkező időre, amikor a nevelésünket csakugyan újjá kell szervezni, azaz az újjászervezésnek azon az államtitkári értekezleten említett (s vagy 35 év óta javasolt) fokozatos végrehajtására a tervezetnek készen kell állnia.*

Ez a különféle elemekből kialakuló nyugtalanságom talán nem került volna erre a papírosra, ha nincs ilyen meleg, és nem közelednék megint 10 óra, és vele a sziréna. Legalább el kell mondanom, ami nyom, ha már tenni semmit sem tudok. A légó-élvezetet így nyugodtabban folytatom, ha ma is következik.

De nem is a meleg stb., hanem teljesen *tárgyi ok már régen sürget erre a talán megérthető beszédre: nem maradok tovább az alelnöki állapotban.* Ennél rövidebben és a részletek nélkül megírom lemondásomat az Elnök Úrnak is. Nem szeretném, ha neki bármi rossz érzést is okoznék vele, de lelkiismeretem már nem bírja ezt a dolgot. Senkinek nem mondom el, tehát én nem hozom nyilvánosságra; de az alelnökre úgyszincs semmi szükség, a Tanács üzemét tehát nem zavarom meg.

*Holnap elmentem volna M[ester] M[iklós] államtitkár úrhoz megmondani, de olvasom, hogy a Székelyföldön van. Kérlek, kedves Zsolt, maradjon meg köztünk ez a hivatalosan kezdődött baráti kapcsolat. Minden jót kíván, melegen üdvözlök Imre Sándor”.*⁴³

Nem tudni mi történt a vélhetően Alszeghy Zsoltnak elküldött – a többi lemondóleveléhez hasonlóan egy ajtót a további munkavégzéshez nyitva hagyó (nem hozta nyilvánosságra) – írás nyomán. Azt is csak feltételezhetjük, hogy az Imre Sándorban az OKT-ban végzett munka sikertelenségei és a háborús körülmények, a kiszá-

43. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Imre Sándor 1944. augusztus 23-i levele. (Kiemelések tőlem – D. P.)

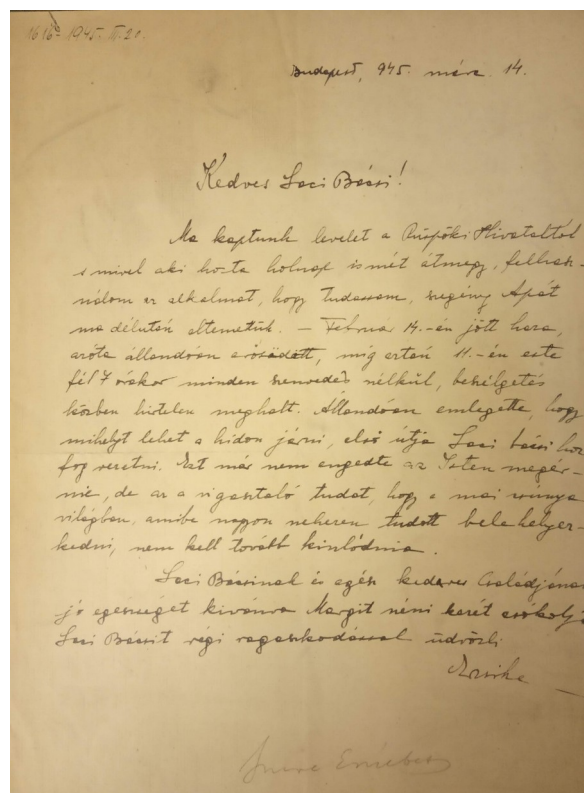

míthatatlan jövő révén, a légtalmi riadók, valamint a hőség nyomán halmozódó feszültségek levezetésére szolgált. S talán arra, hogy nyomást gyakoroljon a Tanács irodáját vezető ügyvezetőkre, hogy lépjenek már fel határozottabban a VKM-ben elakadt, a Tanács által elkészített, de tényleges minisztériumi intézkedésig nem jutott témák előmozdítására.

Utóbbi célját elérhette. 1944. augusztus 28-án Kovács Máté a következő levelet küldte Imre Sándornak:

„Mélyen Tisztelt Professzor Uram! Mellékelten tisztelettel megküldöm a Tanács munkásságáról szóló kimutatást. *Alszeghy professzor úrral pénteken sorra jártuk a minisztérium ügysztyályait és igyekeztünk megsürgetni minden elakadt ügyet*, így a polgári iskolai tanterv kiadását, ahol jogi nehézségek merültek fel, a gimnázium természettudományos tagozatát, ahol az elvi döntés a Tanács javaslata szerint megtörtént, de a részletek tekintetében még bizonyos további tanácsadásra lesz szükség.

31-én a tanévkezdéssel kapcsolatban főigazgatói értekezletet tartanak a miniszter úr jelenlétében. Erre az értekezletre a Tanács elnökségét is meghívta a VKM. Délelőtt 10 órakor a miniszter úr előszobájában lesz, de a miniszter úr csak 12 órakor kapcsolódik be az értekezletbe.”⁴⁴

4. kép: Imre Erzsébet levele Ravasz László püspökhöz 1945. március 14.

44. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Kovács Máté 1944. augusztus 28-i levelében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

Ez a rendelkezésünkre álló utolsó dokumentum a témában. Így *nem tudjuk, hogy Imre Sándor részt vett-e az 1944. augusztus 31-i értekezleten a VKM-ben*, melyen a VKM 9150/1944. sz. rendeletével kapcsolatos teendőket tárgyalták, a hozzá kapcsolódó végrehajtási utasítással együtt.⁴⁵ Ezek szerint a tanévet szeptember 1-jén kellett megkezdeni, ahol a háborús helyzet miatt más helyi rendelkezés nem volt. Az oktatásra használható helyiségek biztosítására, a nevelőhatás folyamatosságára, a tananyag és a módszerek rugalmas alkalmazására, de legfőképp az ifjúság életbiztonságának, testi épsége biztonságának megőrzésére adtak utasításokat. Intézkedtek a helyben és másutt lakó diákok foglalkoztatásáról, a tanulókról való gondoskodásról és a nevelők munkájának racionális felhasználásáról is. E rendeleteket – vélhetően a 1943/1944. tanév lezárására készült tervezet szempontjainak felhasználásával – az OKT iroda munkatársai készítették el, júliusban Imre Sándor véleményét kérve az VKM-mel már első körben egyeztetett rendelettervezetről.⁴⁶

Források hiányában az OKT további tevékenységéről, illetve Imre Sándor abban való részvételéről jelenleg nincs további információnk. Mester Miklós 1971-ben úgy emlékezett, hogy Imre Sándor október 15-ig, amíg ő államtitkár volt, többször felkereste (Mester, 2012. pp. 238-241). De hogy pontosan mikor és meddig s mivel kapcsolatban, arra oly sok év távlatából nem is nagyon emlékezhetett. Tény azonban, hogy kapcsolatukról hosszasan írván (lásd az epilógusban) egyszer sem említette az OKT-t.

***

„A jövő gondját hordozom ugyan lelkemben, de tudom, hogy ami jön, már nem az enyém lesz, tehát alakításába nem avatkozom hivatalos körömön túl, egy szóval sem” – írta Imre Sándor 1942. augusztus 23-án. (Imre, 1942, pp. 3–5. Kiemelések tőlem – D. P.) Majd mégis elvállalta az OKT alelnökségét.

Ottani szerepvállalása során mindvégig az idős korából, az ország helyzetének alakulásából, a VKM bürokráciája természetének ismeretéből fakadó *kétség* s a nemzet iránti elkötelezettségéből és keresztyén hitéből adódó *felelősség és kötelességtudat* csatázott Imre Sándorban.

Mindazonáltal az 1942-ben általa megfogalmazott „annál inkább” szellemében még 1944 őszén, betegen, kórházban „váltakozó testi állapotban és meglehetősen hullámzó lelki állapotban” sem adta fel céljait. *„Az események (a fasiszták biztos veresége) hatása alatt (...) egy percig sem gondoltam még arra, hogy megokolt lenne lemondani a magyar művelődéspolitikai tervekről. Sőt!”* – írta – a kudarcba fulladt magyar kiugrási kísérlet és a nyilas hatalomátvétel után –, 1944. október 23-án (idézi S. Heksch, 1969. p. 208. Kiemelés részben tőlem – D. P.).

Ám Istene, végzete másképp rendezte a művelődéspolitikus Imre Sándor drámáját: 1945. március 11-én, családjá körében „este fél 7-kor minden szenvedés nélkül, beszélgetés közben meghalt”.⁴⁷

Így sorsa számára csak a bizonytalan történelmi átmenetek, társadalmi, politikai, gazdasági válságok idején osztott szerepet: 1918 őszén a rövid életű polgári demokratikus forradalom idején, majd az „ellenforradalmi rendszer” kialakulása, a „keresztény-nemzeti kurzus” éveiben. S végül 1943 nyarán, amikor a II. világháború menete, a „keleti front” nyugat felé toródása már hónapról-hónapra jelezte a szovjetellenes „úri Magyarország” alkonyát. Közös volt ezekben az időszakokban, hogy az Imre Sándor által tervezett, remélt rendszerszerű, fokozatos, közép és hosszútávú reformok bevezetéséhez szükséges konszenzuális politikai támogatás és a gazdasági erőforrások nem álltak rendelkezésre.

45. A VKM 9150/1944. számú rendelete az 1944/45. iskolai év tanulmányi rendjének szabályozása tárgyában. Hivatalos Közlöny, LIII. évf. 16. sz. 1944. augusztus 15. 1-2. 1944. augusztus 19-én jelent meg a VKM 86.133 – 1944. XVII. számú intézkedése: „Irányelvek a VKM 9150/1944. sz. rendeletének végrehajtásához az 1944. tanév megindításáról, folyamatosságának biztosításáról a háború hátrányos hatásainak ellensúlyozásáról a közép- középfokú, szak- és népiskola, valamint iskolai jellegű tanfolyam igazgatójához”. 23 oldalas broszúra formájában megtalálható: RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944.

46. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Kovács Máté 1944. július 11-i levelében.

47. Lányának, Imre Erzsikének Ravasz László püspökhöz írt 1945. március 14-i leveléből. (RL A/1.c 1616/1945.)

Irodalom

1. A balatonkenesei (1943) országos népművelési értekezlet 1943. május 19-21. *Magyar Lélek*, 5(7), 244–247.
2. Alszeghy, Zs. (1944). Az Országos Közoktatási Tanács munkássága. *Néptanítók Lapja*, 77(1), 9–11.
3. Bajomi, I. (2012). Az első tanügyi tanács körüli viták. *Educatio*, 2, 179–189.
4. Bassola, Z. (1998). *Ki voltam... Egy kultuszminisztériumi államtitkár vallomásai*. (Eds.: Jáki, L. & Kardos, J.) OPKM
5. Bisztray, Gy. (1943). A népművelés kapcsolatai a minisztériumokkal, egyházakkal, közművelődési egyesületekkel. *Magyar Lélek*, 5(7), 255–266.
6. Boda, I. (1944). Nevelésről és új magyar nevelésről. (Egy katedra elfoglalásakor). *Néptanítók Lapja*, 77(15), 557–562.
7. Donáth, P. (2021). Imre Sándor művelődéspolitikai nézeteinek formálódása, minisztériumi szerepvállalásának motívumai, körülményei. In Gombos, N. (Ed.), *Imre Sándor emlékkötet. Tanulmányok a nemzetnevelő pedagógus, művelődéspolitikus halálának 75. évfordulójára* (pp. 27–86). KRLE–L'Harmattan Kiadó.
8. Donáth, P. (2022). Imre Sándor feljegyzései „ügyvivő” miniszterségének napjairól (1919. augusztus 7-15.) I. *Polymatheia*, 19(1-2), 24–62. <https://doi.org/10.51455/Polymatheia.2022.1-2.03>
9. Draskovits, P. (1940). *A magyar kisdédnevelés és kisdédóvónőképzés története és jelen állapota*. Közlemények a Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Pedagógiai Lélektani Intézetéből, 40. sz. Pauly Károlyné Könyvnyomdája
10. Drozdy, Gy. (1944). Az újév küszöbén. *Néptanítók Lapja*, 77(1), 1.
11. Föglein, G. (2004). Nemzetiségi oktatás Magyarországon a koalíciós években (1945–1948). *Új Pedagógiai Szemle*, 4–5. Retrieved from <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/nemzetisegi-oktatas-magyarorszagon-a-koalicio-s-ekben-1945-1948> (2022.05.02)
12. Gergely, F. & Kiss, Gy. (1976). *Horthy leventéi. A leventeintézmény története*. Kossuth Könyvkiadó.
13. Gosztonyi, P. (1992). *A magyar honvédség a második világháborúban*. Európa Könyvkiadó.
14. Imre, S. (1938). *A kisdédóvónőintézeti nevelés szerepe a köznevelésben. A fővárosi óvónők továbbképző tanfolyamán 1937. január havában tartott négy előadás. A Kisdédnevelés kiadása*.
15. Imre, S. (1939). A Tanítóképzés és a líceum. Különlenyomat a *Magyar Tanítóképző*, 1939(2) számából.
16. Imre, S. (1942). *Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés*. 2. kiadás. Studium Főbizománya.
17. Imre, S. (1943-44). A polgári iskola sorsa. *Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny*, 48(1), 109–118.
18. Imre, S. (1944). Az Országos Közoktatási Tanács feladata. A Tanács teljes ülésén 1943. XII. 4. *Néptanítók Lapja*, 77(1), 4–8.
19. *Iskolai énekgyűjtemény (1943-1944)*. 1–2. k. Nemzetnevelők könyvtára V. A népiskola könyvei, Közoktatási Tanács.
20. Janek, N. & Balog, B. (2017). Képekben elbeszélte múlt – Mesterházy Jenő. *Gyermeknevelés Tudományos Folyóirat*, 5(1), 85–109. <https://doi.org/10.31074/gyntf.2017.1.85.109>
21. Joó, A. (2008). *Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia 1942–1944*. Politikátörténeti füzetek XXVII. Napvilág Kiadó.
22. Kelemen, K. (1944). A tanítás és nevelés állócsillaga. *Néptanítók Lapja*, 77(1), 2–3.
23. Kovács, T. (2013). Mester Miklós pályaképéhez. *Korunk*, 24(4), 89–96.
24. Rónai, A. (Ed.) (1993). *Közép-Európa Atlasz*. Digitális faksimile kiadás. Szent István Társulat – Püski Kiadó.

25. Mester, M. (2012). *Arcképek két tragikus kor árnyékában. Visszapillantás a katasztrofális 1944. esztendőre, részint annak előzményeire és közvetlen következményeire is, 27 év távolából.* Tarsoly Kiadó.
26. Patyi, G. (2021). *Imre Sándor az Országos Közoktatási Tanács feladatairól.* Online előadás az MTA Pedagógiai Tudományos Bizottsága Neveléstörténeti Albizottsága által az Országos Közoktatási Tanács megalakulásának 150. évfordulójára szervezett konferencián.
27. Romsics, I. (2018). *A Horthy-korszak.* Válogatott tanulmányok. Helikon.
28. Ronkoviczné, F. E. (1999). *A pedagógia alapkérdései Imre Sándor munkásságában.* Comenius.
29. Schwarcz, Gy. (1869). *A közoktatásügyi reform, mint politikai szükséglet Magyarországon.* Stolp Károly.
30. S. Heksch, Á. (1969). *Imre Sándor művelődéspolitikai rendszere.* Tankönyvkiadó.
31. Szekér, N (Ed., 2021). *Miniszter a frontvonalban. Zsindely Ferenc naplója. 1941. február 25. – 1946. március 9.* Kronosz Kiadó.
32. Szinyei, M. J. (1943). *Közoktatásunk iránya. Beszéd a Közoktatási Tanács közgyűlésén. Budapesti Szemle, 266(794), 1–4.*
33. Ungváry K. (2012). *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944.* Jelenkor Kiadó – OSZK.
34. Vajkai, É. J. (é. n.). *Népnevelés a gép századában.* Studium Főbizománya.

Sándor Imre as a Vice-Chair of the National Council for Public Education II (1943–1944)

The present narrative documentary study, published in two parts in *Neveléstudomány*, offers a review of the hardly revealed period of the Hungarian history of education, focusing on the National Council of Public Education. This study aims to provide a detailed insight into the everyday working of the National Council for Public Education and the essential topics of its work: the curriculum of the new secondary education of that era, grammar school education of students preparing for the engineering profession, the five-year teacher education, nursery school education, informing teachers about war, girl soldiers education, and the education of ethnic minorities. This research offers an insight into the work and struggles of Sándor Imre (as the leader of the National Council for Public Education), Zsolt Alszegehy and Máté Kovács to protect education and avoid the militarization of schools.

Keywords: National Council for Public Education, Sándor Imre, Zsolt Alszegehy, Máté Kovács, education in the Second World War era